

3490

94

ЛИОТЕКА

ПОЛИТИКА И ДРУШТВО

36

Д-р ИВАН РИБАР

ХРВАТСКО-СРПСКИ ОДНОСИ У ПРОШЛОСТИ

ИЗДАВАЧКА ЗАДРУГА ПОЛИТИКА И ДРУШТВО С.О.Ј.
БЕОГРАД, ДРАШКОВИЋЕВА УЛ. БР. 14/1.

ИЗДАВАЧКА ЗАДРУГА
„Политика и Друштво“ с. о. ј.

УПОРЕДНА ИСТОРИЈА

ЕВРОПСКИХ НАРОДА

од
Шарла Сењобоса
професора на париској Сорбони

ЦЕНА:

Броширано 100.—, Повезано 120.— динара

Књига се добија у књижарницама и преко администрације Задруге, Милорада Драшковића, 14/1.
Чековни рачун бр. 57763.

БИБЛИОТЕКА

ПОЛИТИКА и ДРУШТВО

~~Уведено у нови инвентар бр. 3470~~
јануара 1942 год.
3490

36

~~Београд~~
Д-р ИВАН РИБАР

ХРВАТСКО-СРПСКИ ОДНОСИ У ПРОШЛОСТИ

ИЗДАВАЧКА ЗАДРУГА ПОЛИТИКА И ДРУШТВО С.О.Ј.
БЕОГРАД, ДРАШКОВИЋЕВА УЛ. БР. 14/1.

1939.

БИБЛИОТЕКА
ПОЛИТИКА И ДРУШТВО

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

Д-р МИХАИЛО ИЛИЋ,
Д-р МИЛАН ЖУЈОВИЋ,
Д-р БОЖИДАР С. МАРКОВИЋ

Чис. 67,
377/19

1. Д-р Михаило Илић, Пред конкордатом II изд. 5.— дин.
2. Д-р Божидар С.Марковић, Начела демократије (распродато)
3. Д-р Слободан М. Драшковић, Аутаркија или светска привреда? (распродато)
4. Љубомир Радовановић, Одвајање црква и државе у Француској 5.— дин.
5. Д-р Милан Ј. Жујовић, Економски и социални основи Декларације права (распродато)
6. Д-р Јован Ђорђевић, Контрола уставности закона и америчка демократија 8.— дин.
7. Д-р Милош Радојковић, Илирски покрет (распродато)
8. Д-р Михаило Илић, Шта треба изменити у Закону о штампи 5.— дин.
9. Љубомир Радовановић, Народна скупштина и изборни закон (распродато)
10. Д-р Милан Владисављевић, Државноправни положај Хрватске у оквиру Хабсбуршке монархије 10.— дин.
11. Владимир Св. Симић, Идеолошки фронтови 7.— дин.
12. Д-р Јован Ђорђевић, Савремена Кина као држава 5.— дин.
13. Радоје Л. Кнежевић, Кроз средњу школу I 10.— дин.
14. Михаило С. Пешровић, Француска политика и владе народног фронта 7.— дин.
15. Радоје Л. Кнежевић, Кроз средњу школу II (забрањено)
16. Гаешан Пиру, Корпоративизам, (превео Драгаш Денковић): (распродато)
17. Радомир Љ. Живковић, Савремено правно уређење радних односа (распродато)
18. Д-р Мехмед Беговић, Муслимани у Босни и Херцеговини 5.— дин.
19. Француска — 14 јули 1938 15.— дин.
20. Д-р Милан Владисављевић, Развој уставности у Србији 7.— дин.
21. Д-р Михаило Илић, Народна школа и народни учитељ 5.— дин.
22. Д-р Михаило Илић Политички и правни чланци 6.— дин.

23. Из изборног права: О праву гласа у демократији; Однос бирача и посланика; Наш данашњи изборни систем (Владимир Св. Симић, Љубомир Радовановић и Д-р Мих. Илић). 6.— дин.
24. Д-р Божидар В. Марковић, Пре двадесет година 8.— дин.
25. Д-р Божидар С. Марковић, Реформа нашега грађанског законодавства 5.— дин.
26. Слободан Јовановић, Амерички федерализам 5.— дин.
27. Д-р Миливоје Ч. Марковић, Правна држава 7.— дин.
28. Д-р Андрија М. Рисић, Дунав — геополитичка студија 8.— дин.
29. Д-р Никола Коншандиновић, Сељачко газдинство у Југославији I 7.— дин.
30. Д-р Ђорђе Тасић, Социјална идеологија и национализам Антуна Радића 5.— дин.
31. Д-р Никола Коншандиновић, Сељачко газдинство у Југославији II 7.— дин.
32. Загорка Мићић, Наша културна политика I 8.— дин.
- 33 и 34. Д-р Јован Ђорђевић, Јавно мњење 12.— дин.
35. Д-р Борислав Ив. Благојевић, Село нашег Југа и његови проблеми 8.— дин.
36. Д-р Иван Рибар, Хрватско-српски односи у прошлости 7.— дин.

Кад је г. д-р Рибар понудио за штампу овај кратак преглед Хрватско-српских односа у прошлости, уредништво библиотеке је ту понуду радо прихватило уверено, да је овакав преглед добро дошао у овај час. Јер, доиста, да ли је икад било потребније загледати у прошлост него данас, кад сви треба да се нађемо на послу изграђивања и своје садашњости и своје будућности? Тај поглед у прошлост олакшаће нам да увидимо како су застрањивања и Срба и Хрвата ишла на штету и једних и других, као што ће нам показати и да је политика српско-хрватског споразума не само нужна, него још и могућна и успешна. А ту поуку, коју нам даје прошлост, треба стално имати пред очима, нарочито данас кад се има споразумно преуредити наша држава. Зато је и ова књижица нарочито данас добро дошла.

ХРВАТСКО-СРПСКИ ОДНОСИ У ПРОШЛОСТИ

У чему се састоји хрватско-српски споразум?

Питање хрватско-српског споразума јесте у овај мах једно од најкрупнијих и најактуелнијих питања наше народне и државне политике. Јер од његовог дефинитивног правилног решења зависи консолидовање и снага наше земље.

Питање хрватско-српских односа није нимало ново питање. То питање има своју историју, која не почиње од 1918 него још из много ранијих дана. Али се нажалост, ова историја не познаје довољно ни на хрватској, ни на српској страни. То нарочито важи кад је реч о широким народним слојевима и на једној и на другој страни. Услед овога непознавања односа између Хрвата и Срба у прошлости поникле су многе предрасуде и заблуде које ометају не само правилно гледање на хрватско питање него и правилно решење овог питања.

Између Хрвата и Срба постојао је спор од давних времена. То је нарочито био случај тамо где ова два братска народа живе

измешани један с другим. У Хрватској је овај спор између Хрвата и Срба испуњавао неколико деценија. Па чак и после светског рата, кад је створена ова држава, овај спор се продужио и траје, ево, све до наших дана. Суштина овог спора је увек била једна те иста: уређење односа између ова два братска народа који живе на једном непрекидном подручју један поред другог. Само се према приликама мењала форма у којој се овај спор јављао. У прошлости су, нпр., Срби постављали у Хрватској своје захтеве, а данас Хрвати постављају у Југославији своје. У Хрватској су се Срби борили за оно исто место за које се данас боре Хрвати у Југославији: за признање својих народних захтева. Дакле, у крајњој линији, хрватско-српски спор своди се на то да се народни захтеви и Хрвата и Срба поставе на право место и да се и једном и другом од ова два народа призна оно на што сваки као народ има право. Ради се наиме о томе да се између Хрвата и Срба створе такви међусобни одношаји који неће ометати слободан развој њихових народних индивидуалитета, него ће, напротив, подупирати тај слободан развој у интересу и једних и других и пре свега у интересу целе државне заједнице, која је и Хрватима и Србима подједнако потребна.

Борба Хрвата у прошлости за националну слободу

Хрвати су се кроз читаву своју историју борили за националну слободу и националну независност. То је неоспорна чињеница која је позната сваком оном, који познаје хрватску историју. Хрвати су у прошлости стално водили борбу, да би очували континуитет своје тежње за слободном и независном Хрватском. Та борба је пролазила кроз разне перипетије и манифестовала се у свакој прилици. Она је нарочито била одлучна и оштра у моментима кад је хрватском народу претила опасност било споља било изнутра. У хрватском народу постоји традиционална, неугасива жеља за слободом као и спремност на највеће жртве ако ова слобода дође у питање.

То доказују многи покрети и многе борбе које је хрватски народ водио у прошлости. Хрватски народ је, на пример, за време владавине аустро-угарске монархије водио непомирљиву борбу против дуализма и нагодбе. Он се одувек одлучно борио против мађаронштине и аустријанштине као и против сваке оне политике Беча и Пеште, која је ишла за тим да га национално потчини, подјарми или однароди. Позната је тешка и жилава борба коју су Хрвати пуних двадесет година водили против злогласног Куена Хедерварија који је по Хрватској жаррио и палио као експонент мађарске олигархије и бечке камариле.

Али док је дуалистичка и нагодбењачка политика наилазила на најодлучнији отпор од стране Хрвата, дотле је ипак кроз свих тих 20 година успевало Куену, да за заступнике у хрватском сабору прогура Хрвате који су били припадници његове мађаронске странке. Он је могао то да изведе захваљујући сили и власти, као и реакционарном изборном закону, по коме масе народне нису уопште имале право гласа. Али чим је проширено право гласа, и ако оно није било опште и тајно, те су сељаци дошли до јачег изражаја, онемогућена је била код Хрвата победа мађаронске странке.

Разуме се, да је и поред тог реакционарног закона било у сабору и заступника, који су припадали хрватској опозицији.

Друга је била ситуација, када је реч о Србима у Хрватској. За цело време Куенове владавине није било у сабору српске опозиције. Србима је Куен умео да подилази на тај начин, што је признавао српске националне захтеве против којих се борила хрватска опозиција. И зато су Срби због тих својих националних права помагали нагодбену политику. Та чињеница је највише и допринела погоршавању и заостравању односа између Хрвата и Срба под аустро-угарском монархијом. У тој чињеници крије се главни узрок целокупне међусобне борбе Хрвата и Срба, која је трајала деценијама и која је нанела велике

штете и једнима и другима. Туђински режими у Бечу и Пешти сејали су систематски и смишљено мржњу између Хрвата и Срба, држећи се гесла: *Подели па владај!*

Хрватска политика у доба илирског покрета

Хрватска политика у првим деценијама XIX века кретала се искључиво у кругу хрватске државне идеје или у кругу традиције хрватске државе. Али ова политика није имала стварног ослоњаца у широким народним масама. То је била политика, која се ограничавала поглавито на више редове хрватског друштва, у првом реду племства и свештенства.

Илирски покрет дошао је као реакција против дотадање хрватске политике. То је бионационални покрет великог замаха, који је у Хрватској изазвао дубок одјек и утицао на читав правац хрватске политике. Шта је био главни циљ илирског покрета? По замисли својих главних покретача и идеолога, илиризам је имао као главни циљ, да хрватску државну идеју или традицију хрватске државе приближи општој народној словенској политици, како би се тиме довели у склад државна и народна политика у Хрватској. Томе су тежили велики хрватски препородитељи. Они су ишли за тим да хрватској државној идеји даду један конкретнији облик и да је поставе на једну стварнију основицу но што је био дотадањи традиционализам или историцизам.

Хрвати и Срби у прошлости

У 1848 години овај хрватски традиционализам или историцизам био је толико ослабио, да су Хрвати и Срби ишли заједно и сарађивали међусобно у народној политици. Тада се, поред хрватске, вила упоредо и српска застава. Хрватски бан Јелачић ослањао се на слогу Хрвата и Срба. Патријарх Рајачић је свечано заклео бана Јелачића у хрватској саборници. Хрватска и српска омладина понета највећим одушевљењем када је патријарх инсталирао Бана Јелачића понела је обојицу испод славука окићеног хрватском и српском заставом као симболима хрватске и српске слоге. — У својој скупштини у Карловцима од 13-V-1848 изабраше Срби Стевана Шупљикца за свог војводу и закључише, да ће са хрватским народом као брат с братом борити се заједнички за своја народна права, а против насиља мађарске владе. „Ваше невоље, јесу наше невоље“, одговараху Хрвати на јавк једнокрвне своје српске браће у Војводини.

Бан Јелачић снажно се заузимао за братски савез Хрватске са Српском Војводином. То су били дани кад се у хрватском народу, упоредо са развијањем широке народне културне свести, манифестовала и велика снага политичке индивидуалности. Хрвати су тада доиста били толико јаки да су се могли отцепити од Мађарске и организовати као посебна

народна индивидуалност. С тим је чак рачунала и бечка камарила.

Кад су 1860 враћена народима аустроугарске монархије уставна права, хрватски сабор је (1861) донео једну одлуку у којој се изјављује, да су догађаји из 1848 прекинули сваку државноправну и фактичку везу између Хрватске и Мађарске. Али Хрватска је ипак и поред тога склона била да ступи с Мађарском у нове државноправне преговоре ако Мађарска буде признала самосталност и независност Хрватске, као и право самоодређења свих народа који живе под аустро-мађарском влашћу.

1867 прихватио је хрватски сабор закон, којим се Срби признају потпуно равноправним с Хрватима. Тада је Светозар Милетић, претставник Срба у хрватском сабору, који се борио за начело равноправности између Хрвата и Срба, један свој саборски говор закључио речима: „Дај Боже да постанемо по времену један народ. Но дотле пак признајмо да у хрватској држави има један народ који је с Хрватима једне крви, али носи друго име, па зато дајмо том народу његово српско име!“

Претставници Срба у хрватском сабору, у првом реду Светозар Милетић, веровали су у државно право Хрватске, али они нису били за кидање државноправних веза са Мађарском. Та веза је, по њиховом мишљењу, била по-

требна из два разлога: прво, да би се сачували Словени под Мађарском који ће у Хрватској добити чврст ослонац и, друго, да би се у заједници с Мађарском постигло преустројство Аустрије у једну подунавску федеративну државу која би се одлучно одупрла империјалистичким тежњама нове велике Немачке.

Уопште, читав период од 1861 до 1867 испуњен је слогом између Хрвата и Срба. Тада је између ова два братска народа владао споразум који се манифестовао како у хрватском сабору тако и у целом јавном мњењу оба народа. Хрвати су тражили остварење својих историјских права и у овом свом оправданом захтеву имали су подршку Срба. Сви тадањи српски посланици у хрватском сабору помагали су и захтев Хрвата да се Далмација споји са Хрватском.

Хрватско-мађарска нагодба од 1868 (ревидирана 1873), иако је била за Хрватску штетна и опасна, ипак јој је сачувала главне елементе њене државне самосталности и суверености. Утицај народне словенске мисли и хрватско-српска слога нашли су снажног одјека и у нагодби која је нарочито у питању језика била одлучна и категорична. Иако је ревизија ове нагодбе извршена у време, кад је снага Бизмаркове Немачке била на врхунцу (после победе над Француском), ипак је Хрватска, и после ове ревизије, задржала атри-

буте државе. Али се то слабо знало у словенском свету, па и у самој Русији. Наиме, у словенском свету ретко је који знао да на Балкану, поред Србије, Црне Горе и Бугарске, постоји још једна словенска држава — Хрватска.

Хрватска је чак и по нагодби била самостална и суверена по питањима политичке управе, правосуђа, вера, школства, сељачког господарства, занатства, здравља и социјалног старања. Једино Хрватска није по нагодби имала финансијску самосталност. То је била најтежа страна нагодбе. Због ове финансијске зависности од Пеште, Хрватска се претварала систематски у праву колонију немачког и мађарског капитала. Домаћи свет, и хрватски и српски, нарочито сељачки, пауперизовао се и морао селити у Америку, док су његову земљу присвајали велепоседници туђинске крви. Кроз ово економско поробљавање хрватског народа требало је да дође и његово политичко поробљавање. Преко Хрватске је водио пут немачког империјализма према Балкану и даље.

Зато су све мађарске владе систематски и с планом побијале државност Хрватској, вређале и кршиле скоро сваку одредбу државно-правне нагодбе. То је нарочито био случај са оном одредбом која се односила на употребу хрватског језика као службеног језика. Мора се још додати да су Мађари, противно нагодби узели под своју искључиву власт и Ријеку,

уредивши је као првокласну мађарску трговинску луку. Ријека је постала центром мађарске извозне трговине, што је довело до тога, да је био умртвљен скоро сваки привредни живот на читавој обали хрватског и далматинског приморја — од Сушака па до Дубровника.

Да би пак пред страним светом показали како ову мађаризаторску политику не спроводе без пристанка Хрвата, Мађари су натурали Хрватској један реакционарни изборни закон који је у хрватском сабору увек осигуравао већину владиној странци, такозваној „народној странци“. То је нарочито вешто изводио злогласни бан Куен Хедервари. Он је стајао на челу ове странке коју је народ прозвао *мађаронском*, јер је била потпуно у служби мађарске политике.

Какав је био режим Куена Хедерварија у Хрватској, познато је. Под овим режимом, који је трајао двадесет година, најбезобзирније су гажени сви закони. Царовало је најгрубље насиље и вршила се најстрашнија експлоатација над хрватским и српским народним масама. Нарочито је под овим режимом страдао сељачки свет. Слобода се давила на сваком кораку и тамнице су биле вазда пуне невиних осуђених. Независна интелигенција се прогањала, уколико се није могла деморализирати и корумпирати. То се све чинило да би се одржао постојећи друштвени и правни поредак

који је почивао на вековној неправди. Јер Аустро-Угарска монархија била је феудална држава у којој је подржаван и штићен велепосед. Помоћу овог велепоседа који је био у рукама бечког и пештанског капитала проводила се у Хрватској с једне стране политичка колонизација странаца а с друге — пауперизација домаћег хрватско-српског живља.

Анте Старчевић и његова политика

Против ове туђинске апсолутистичке и колонизаторске политике устао је хрватски народ. Хрватски народ се бунио не само против нагодбе и дуализма него и против заједнице с Мађарима уопште. У тој борби хрватски народ нашао се у већини организован у *странци права* коју је основао и водио Д-р Анте Старчевић.

Куен у почетку своје владавине није имао већине у хрватском сабору. Али као да је несрећа хтела, српски заступници у хрватском сабору из банске Крајине приступише мађаронској владиној странци. Против ових Срба, заступника Крајине, који изневерише народну политику Светозара Милетића, поведоше праваш под вођством Старчевића одлучну борбу. Али се по несрећи ова борба доцније претворила и у борбу против свих Срба уопште, па чак и против оних, којима се није могло ништа замерити у погледу патриотизма.

Старчевић је био екстремни хрватски националист, и око њега се убрзо окупи сав млађи интелектуални свет, док је старији у већини остао са Штросмајером. Али док се Штросмајер залагао за федеративно уређење Аустрије и за савез са Словенима, Старчевић се борио искључиво за слободу и независност Хрватске, не очекујући ништа ни од Беча ни од Пеште, као ни од других Словена у монархији и изван ње. Штросмајерова политика била је народно-словенска, док је политика Старчевића била искључиво хрватска. То је била политика, која је извирала из хрватског историског државног права и која се наслањала на ово право. Хрватско државно право било је у очима Д-р Старчевића једина и највиша категорија и политичка и културна полазна тачка свих хрватских народних стремљења. Нико се није ни пре ни после тако жестоко и оштро обарао у хрватском сабору против Аустрије и Мађарске као Старчевић. Старчевић је тражио да се Аустро-Угарска монархија преуреди на једној новој основици која ће Хрватској осигурати све прерогативе једне слободне и независне државе. Уједно је Старчевић тражио и уједињење свих хрватских земаља, укључујући ту и Словенце као „планинске Хрвате“ и Србе као „православне Хрвате“.

Старчевић је веровао у снагу и свест хрватског народа. Увек и свуда је истицао хр-

ватско име, хрватску политичку индивидуалност као и хрватско државно право. Свако друго име је одбацивао као ознаку народних и државних бића. Југословенство је одбацио, јер је у њему видео не само политичку илузију него и одрицање од дедовског имена, чак поругу на дедовско име. Са становишта Старчевића „троједница“ била је појам који политички ништа не значи.

Овај радикализам и екстремизам Старчевића сасвим природно изазвао је прикупљање и организовање Срба у Хрватској. Познато је да Срби нису пристали уз илирски покрет Гајев, као ни уз југословенство Штросмајерово. Изузев периода заједничке сарадње између Хрвата и Срба у 1848 години и од 1860 до 1867, Срби су увек тежили да иду својим властитим путем и воде своју самосталну политику. У Срба је одувек постојала жива национална свест која је још била појачана тиме што су постојале две слободне и независне српске државе: Србија и Црна Гора. Ослобођење Србије, дела Карађорђева и Милошева, као и бојеви Црногораца против Турака, деловали су много и на Србе у Хрватској. Слободна Србија, Црна Гора и Бугарска много су утицале и на народну политику Штросмајера и његове *народне странке*. Зна се, например, да су људи из његове странке од 1865 до 1867 стајали у тесној вези са кнезом Михаилом и

његовим министром Илијом Гарашанином, који је, с пристанком кнеза Александра Карађорђевића, још 1844 израдио своје „начертаније“ у коме се износи план о ослобођењу и уједињењу свих Јужних Словена.

У најкритичније доба по Хрватску (1867), кад су Немци и Мађари били склопили нагодбу по којој само они могу владати у Аустро-Угарској монархији (такозвани дуализам), Штросмајерови људи обраћали су се Гарашанину за савете како да се држе. Јер ова је нагодба не само игнорисала словенску већину у Аустро-угарској монархији него је и Хрватску негирала као државноправни фактор при доношењу основног уставног закона. И од Гарашанина су добијали одговор: Нек се Хрвати само држе својих права, па нека и саму силу дочекају држећи се тих права!

Штросмајер и његови људи били су за словенску федерацију на Балкану, па су зато и одржавали везе са Србијом, Црном Гором и Бугарском. Њима су ове словенске државе биле потребне ради борбе против Беча и Пеште. Међутим, Гарашанин који је спољну политику Србије водио у духу словенске федерације пао је 1867 и на његово место дошао је до одлучујућег утицаја Блазнавац који је био противник Русије и присталица наслона на Аустро-Угарску. Кнез Михаило се нашао на раскрсници, јер је требало да покаже да ли је

кадар понети велику народну политику и загазити у један тежак рат за ослобођење целог Балкана, или ће се одрећи ове политике, па се везати са Аустро-Угарском да би спасао оно што се може спасти или да би добио оно што Аустро-Угарска нуди. Штросмајер је осетио тај преокрет у држању службене Србије, па је прекинуо везе које је дотле са њом одржавао.

После нагодбе коју склопише Немци и Мађари, аустриска царевина се претвори у *двојну монархију*. Хрватски сабор који је тражио да се односи између Хрвата и Мађара уреду на бази равноправности би распуштен. У нови сабор који је биран на основу једног октроисаног изборног закона ушла је већина која прихвати све што је Пешта већ пре нудила. Штросмајер, иако је био члан сабора, није више никако долазио на саборске седнице. На седнице сабора он није долазио ни за све време Куеновог режима.

Срби према правашкој политици

Анте Старчевић, како је већ речено, био је велики противник Штросмајерове словенске политике. Он је лобијао постојање српског народног индивидуалитета у Хрватској. Србе у Хрватској називао је „Хрватима православне вере“. Таквом својом политиком, он је Србе изазвао на окуп и отпор. Сада се и Срби отво-

рено и без резерве почеше опредељивати као противници хрватског народног индивидуалитета. Насупрот хрватству и хрватској идеји, стаде се сада истицати српство и српска идеја. Борба између Хрвата и Срба добијала је све оштрије облике. Срби нису више признавали хрватско државно право нити хрватску државну мисао. И да би у Хрватској сачували своје национално обележје (заставу, писмо, школе, црквено-школску аутономију итд.) определише се у хрватском сабору за политику Куена Хедерварија. У мађаронској странци они основаше свој посебни српски клуб преко којег су одобравали и помагали сваки поступак бана Куена.

То је још у већој мери огорчило и раздражило праваше око Старчевића. Хрватски ексклузивизам подигао се до врхунца. И баш из овог ексклузивизма поникао је највећим делом хрватско-српски спор.

Пошто су Срби, у одбрани свог народног имена и своје народне индивидуалности, отворено помагали против-хрватске режиме, Старчевић их је безобзирно нападао. Тако је он у мржњи против Срба васпитао неколико хрватских генерација. Старчевић је одбацавао сваки споразум не само са несловенским него и са словенским народима који су живели под Аустро-Угарском монархијом, пре свега је одбацавао сваки споразум са Србима. Насупрот

тврдњи Вука Караџића да Хрвати немају ни своје народне књижевности ни своје народне културе, Старчевић је поставио тезу негације Срба као народа.

Праваштво се ширило невероватном брзином по свим хрватским крајевима, оличавајући у себи хрватску државну идеју и хрватске народне идеале. Срби су пак у праваштву гледали негацију своје националности и тежњу Хрвата да их политички подјарме, па су се зато окренули против овог покрета.

Правашко негирање српске националности служило је Србима уствари и као главни разлог којим су оправдавали своје помагање Куеновог режима. Куен је у Србима тако добио јак ослонац за своју борбу против Хрвата. Под Куеном је у Хрватској извршено пет избора за хрватски сабор на којима је изабрано укупно 460 народних заступника. Од овог броја било је присталица владине странке 354 док је у опозицији стајало 106. Међу опозиционарима било је Срба свега 2 док су сви остали (104) били Хрвати. То значи да је опозиција код Хрвата претстављала 30% док је код Срба износила само 1%.

Куен је уопште за све време своје владавине радио на томе да ископа што дубљи јаз антагонизма и мржње између Хрвата и Срба. Он је систематски фаворизирао Србе на штету Хрвата. Србима је чинио бенефиције по пита-

* Не може бити још једна Срба.

видети сел. 28 стр *

њу српске школско-црквене аутономије и српског народно-црквеног сабора у Карловцима. Али, фаворизирајући Србе, он је једновремено гурао Хрвате против њих.

У борби против Срба као и против Хрвата Куену је највише послужио Д-р Јозеф Франк, коме је успело да поцепа странку права и да формира посебну странку, такозвану чисту странку права, која је доцније била позната под именом „Франковци“. Франк је додуше међу Хрватима изигравао најљућу опозицију против Немаца и Мађара, али је уствари најверније служио Бечу и Пешти. Франк се најжешће обарао против Срба радећи свим средствима противу њихових народних тежњи и интереса. Он је посејао између Хрвата и Срба толику мржњу, да је она ишла до пароксизма. Односи између два братска народа били су се затегнули и заострили у толикој мери да су Хрвати и Срби гледали једни на друге као на крвне непријатеље. И такво жалосно стање између Хрвата и Срба трајало је, више или мање, за све време Куеновог двадесетогодишњег режима.

Један део праваша за споразум са Србима

Као последица расцепа странке права дошло је и то, да се формирала једна посебна правашка група која је по српском питању имала сасвим другојачију оријентацију од

чисте странке права. Та група није негирала Србе него их је, напротив, прећутно признавала као посебни народ који живи на подручју хрватске државе. То је била група која је после стајала на становишту споразума и сарадње са Србима. Старчевић се ограддио од ове групе, називајући њене као и Штросмајерове присталице — „Славосербима“ што је у оно време била тешка погрда у очима свих правверних праваша.

Али ова нова правашка група није се дала обесхрабрити у својој политици према Србима. Она је пошла одлучно напред ширећи међу хрватским масама мисао споразума између Хрвата и Срба. На првим изборима који су, после расцепа странке права, извршени за хрватски сабор (1897) — ова група је у коалицији са остацима Штросмајерове народне странке (обзорашима) добила 28 од укупно 31 опозиционог мандата. Хрвати су дакле на овим изборима својим гласањем показали, да одобравају само ону опозицију која тражи споразум са Србима.

Група око »Србобрана« према Хрватима

Срби су, као што је раније споменуто, преко мађаронског српског клуба помагали Куенов режим за све време његовог трајања. Али је било и Срба који су водили борбу против Куеновштине. То је пре свега била српска

група у Новом Саду која је руководила пословима народно-црквеног сабора у Карловцима. У Загребу је српску опозицију претстављала група око „Србобрана“, али је она била тако слаба да за све време Куенове владавине није долазила до изражаја у хрватском сабору.

Али ни ова српска опозиција око „Србобрана“ није хтела ни да чује о споразуму и сарадњи са Хрватима. Напротив, и она је, као и мађаронски српски клуб, водила огорчену борбу против хрватске опозиције. „Србобран“ је својим писањем тровао односе између Хрвата и Срба.

И докле је „Србобран“ кроз безброј чланака могао мирно и несметано од цензуре вређати Хрвате, дотле су присталице хрватске опозиције били прогањани и осуђивани. Хрватске новине биле су забрањиване ако би само и једну реч написале против ових који дирају у права Хрватске. Истина је да Старчевић није признавао Србе; истина је да су правашки нападали оне Србе који су помагали мађаронску странку; истина је и то да је франковштина водила безобзирну борбу против Срба. Све је то истина. Али све то ипак није смело послужити као оправдање писању „Србобрана“ против Хрвата. Српска опозиција око „Србобрана“ морала је знати да је франковштина била плаћена од Беча и Пеште, као што је морала имати у виду и то да је Старчевић,

поред Срба, подједнако нападао и Хрвате, нарочито оне који су одобравали Штросмајерову политику. Старчевић је тврдио да су ови Хрвати „Славосерби“ гори и од самих Срба. То је Старчевић чинио с разлога јер му је изгледало као да их све види уз владу, око владе или за владу. Он је одбацивао српство, славосерпство, југословенство, илирство, словенство итд. Стога, јер је сматрао да се овим непотребним именима само слаби прави карактер хрватства, које је једина снага, кадра да прихвати борбу против туђинске власти која је притискала Хрватску. Старчевић је желео да под заставом хрватства уједини све народне снаге против Беча и Пеште.

Српска опозиција око „Србобрана“ нападала је чак и оне Хрвате који су тражили споразум са Србима. „Србобран“ је писао да су Хрвати који се залажу за споразум између Хрвата и Срба опаснији по српство но они који српство негирају.

Старчевић је умро 1896 год. у своме Дому, који му је подигао захвални хрватски народ. При свечаном освећењу камена темељца Старчевићевог дома 1894 год. одржана је велика правашка скупштина, на којој је потписан програм споразума са Народном независном странком (Штросмајеровом). Годину дана пред овом скупштином састаше се у Крапчинским Топлицама Старчевић и Штросмајер

6. сеп. 25

после оштре борбе, која је трајала преко 30 година. Оба старца измирише се, признајући један другоме чистоту намера у политичком раду.

Међутим ово измирење, као ни споразум од 1894 нису донели жељени успех. После смрти Старчевића уговарајуће странке не само да се разиђоше као још већи противници већ је дошло и до издавања Старчевићанаца из клуба странке права оснивањем посебног клуба „чисте странке права“, коме је био после вођа Д-р Јозеф Франк.

Крај таквог стања ствари, Куену није било нимало тешко да и онако слабе и несигурне основе хрватске аутономије руши и да од Хрватске прави шта хоће. Опозиција је у Хрватској била поцепана и обезглављена, и није имала снаге да се стварно одупре Куеновом режиму. И зато је Куену успело да при наредним изборима за хрватски сабор (1901) ову опозицију скоро потпуно потуче. У сабор је ушло, према 74 владина посланика, свега 14 опозиционара Хрвата. Од Срба опозиционара није био изабран ниједан, али их је зато на владиној листи било изабрано 23*

И баш у то време, кад је Куен помоћу једног монструозно реакционарног изборног законика по коме су главну реч водили чиновници, трговци и сељачке газде као и помоћу терора

од 74

и помоћу војске јер се у земљи
немају никога газде до у 30%.

и насиља био пригушио хрватску опозицију; кад су у Хрватској биле учестале повреде нагодбе у свим правцима; кад су се систематски пљачкали хрватски и српски сељаци до голе коже — баш у то време Србобран је из дана у дан нападао хрватске опозиционаре, то јест људе који су стојали на страни хрватског народа и његове борбе. У то време пала је у Србобрану и она фамозна реч која је Хрватима најављивала борбу — „до истраге наше или ваше“!

Дејство ове поруке било је страшно. Људи који су већ и иначе били очајни због насиља које је над њима вршио Куен избезумили су се. Тако је дошло 1901 до оних жалосних демонстрација против Срба у Загребу, које је уствари организовао Франк по мигу бана Куена. Франк је ове демонстрације искористио да би доказао своју верност Куену, док их је Куен искористио да Србима покаже како је само он њихов пријатељ. И да би то показао — разрезао је на Загреб порез помоћу кога се имала оштећеним Србима надокнадити штета! Тиме је само поново сипао уље на ватру и копао још дубљи јаз мржње између Хрвата и Срба.

Хрвати су, нема сумње, много грешили према Србима и особито према њиховим националним осећајима. То је неоспорна чињеница. И вере су ту играле важну улогу. Али

је томе највише допринела туђинска политика чије је главно гесло било: *подели па владај!* Али макар какве и колике биле ове погрешке Хрвата, тек Срби ипак нису смели водити онакву политику какву су водили. Та њихова политика је показивала јасно да њима није било стало до тога што ће са нестанком Хрватске, нестати и једне словенске државе која је и њих штитила. Они нису били свесни тога да с пропашћу Хрватске пропадају и сва њихова народна права.

Српски самосталци и споразум са Хрватима

После ових жалосних догађаја у Загребу, вођа самосталних напредних Срба у Хрватској, Светозар Прибићевић, позвао је своје једномишљенике на један састанак и упозорио их на опасност од мађарске политике у Хрватској. „Та политика — рекао је Прибићевић на овом састанку — довешће у питање саму егзистенцију Хрвата. Али, после пропасти Хрвата, зер ћемо ми Срби бити поштеђени?“

Светозар Прибићевић био је од млађе српске генерације политичара у Хрватској први који је, после демонстрација у Загребу, одважно иступио у корист политике споразума између Хрвата и Срба. То је чињеница која се не може мимоићи. Он је пред својим политичким пријатељима тврдио да је изазивање неслоге и мржње између Хрвата и Срба —

противнародна, туђинска политика. Ако нестане Хрвата и Хрватске нестане и Срба. Према томе, политику коју су Срби досад водили у Хрватској помажући Куенов режим, па с њим и мађарску инвазију, јесте штетна и катастрофална политика и по саме Србе. На овом састанку српских самосталаца донешена је и одлука по којој се оснива посебан српско-политички клуб који је одмах дао, за оно време веома значајну, изјаву: да интереси Срба у Хрватској захтевају да се Срби и Хрвати боре заједнички за хрватску самосталност.

Ту је почетак стварне политичке преоријентације Срба у односу на Хрвате; од тог тренутка настаје враћање Срба народној политици Светозара Милетића из 1860—1865 године. Српски политички клуб био је основица за стварање нове српске самосталне странке која је, поред разних других задатака, поставила себи и тај задатак да ради за споразум и сарадњу између Срба и Хрвата у Хрватској.

Народни покрет у хрватској почетком 1903

Почетком 1903 постало је стање у Хрватској очајно. Избори од 1901 били су утукли већ и онако деморалисане редове хрватске опозиције. Оних четрнаесторица опозиционих заступника у Хрватском сабору нису давали од себе ни знаке живота.

Па ипак је, и насупрот томе, ове године

дошло до великих и крупних догађаја у политичком животу Хрватске. 1903 је почела акција и борба која је најзад довела до пада Куена Хедерварија и његовог злогласног режима.

Према нагодби од 1868, имао се сваке девете године обновити њен финансијски део. Хрватска се увек налазила у веома тешком финансијском положају. Али Куен, место да са својом мађаронском странком тражи финансијску самосталност Хрватске, као је на страну мађарске владе која је себи присвојила право да Хрватску економски експлоатише до миле воље. У преговорима за обнову финансијске нагодбе мађарска влада и мађарски парламенат су се задовољили вређањем Хрватске на најимфамнији начин. Они су Хрватску третирали као своју колонију.

Овакав поступак мађарске владајуће олигархије с једне и против-народно држање мађаронске странке у хрватском сабору с друге стране, изазваше у Хрватској велики народни покрет. Прва се дигла свеучилишна омладина. 2 марта 1903, на скупштини ове омладине у Загребу, би донесена резолуција којом се оптужују Куен и његова странка због несносног стања у Хрватској и протестира против поступка мађарске владе која подупире Куена и мађароне у борби против Хрвата.

После ове скупштине насташе демонстра-

ције против мађаронског режима у читавој Хрватској: Свеучилишна омладина сазива велику манифестациону скупштину у Загребу где су, поред Стјепана Радића и Милана Марјановића, говорили и преставници социјалдемократске странке. На овој скупштини је такође донесена резолуција у којој се Куену и његовом режиму најављује борба до коначне победе. Ова акција свеучилишне омладине имала је снажног одјека и у унутрашњости земље. Почеше се низати протесне скупштине у свим крајевима Хрватске и свуда се оштро осуђивати Куенов режим. Куенова полиција је најбруталније иступала против народа, само није ипак могла ништа постићи. Претила је опасност да избије права народна буна. Али час ни то није могло спречити обнову финансијске нагодбе на штету Хрватске. Куен је спроводио вољу Пеште не обзирући се ни на каква отпор од стране хрватског народа .

Што је најважније, овај народни покрет био је потпуно анониман. Иза њега нису стајале никакве политичке организације. То је била спонтана акција људи из свих политичких странака и група који су се, у часу тешког очајања, нашли заједно са обесправљеним и потлаченим народом. Најактивнији међу њима био је неоспорно Стјепан Радић. Хрватски народ је с одушевљењем и поуздањем прихватио овај покрет. Тамнице су се пуниле борци-

ма, али је свако радо поднашао жртве свестан да то чини у име слободе и права своје домовине.

То је био један доказ више да је хрватски народ био зрео и дорастао за велике и крупне политичке задатке. Али, нажалост, хрватски народ у тим значајним и судбоносним данима није имао јединствено водство које би га могло мудро и одважно водити у борбу. Скоро све политичке странке у Хрватској тога доба биле су разриване и дотрајале. Оне нису биле кадре да играју ону улогу коју су им прилике и сами догађаји наметали.

Под притиском народног покрета Куен је најзад морао да иде. Њега је сам народ својом властитом снагом оборио са власти.

Политичка акција Франа Супила

У то време излазио је на Ријечи *Ријечки нови лист* који је уређивао Д-р Франо Супило, један од најистакнутијих народних првака и бораца из Далмације. Пошто је излазио на Ријечи, овај лист је био изван домашаја Куенове цензуре, па је могао писати сасвим слободно и отворено о свим хрватским невољама и недаћама. Додуше он је био у Хрватској забрањен, али је ипак у великим количинама пребациван у Хрватску где се растурио нелегално.

Са народним покретом од 1903 било је

стављено на дневни ред хрватско питање којим су сад стали да се позабаве и Беч и Пешта. Али се хрватско питање није могло тада решити, јер на челу хрватског народа није било у хрватству одважних вођа и политичких организација који би знали што хоће. Ту улогу водства предузели су на себе хрватски народни заступници из Далмације са Супилом на челу. Али Супило буде у овој својој акцији убрзо спречен те мораде отићи у иностранство.

У иностранству је Супило продужио своју борбу против Беча и Пеште. Он је страни свет обавестио о хрватском питању. Али тамо ипак није нашао довољно подршке за хрватску ствар. У западноевропским демократским земљама Хрвати нису добро стајали, јер се веровало да је то народ који одано служи бечком ћесару и хабсбуршкој монархији. По свом повратку из иностранства, Супило се нашао с далматинским првацима Трумбићем, Чингријом, Смодлаком и другима. Они узеше у расправу читаву тадању хрватску политику. Нарочито узеше у расправу односе између Хрвата и Срба у Хрватској, као и потребу додира с другим народима, без обзира јесу ли они склони Хрватима или не. Сложише се, да треба из основа мењати хрватску народну политику.

У чему се састојала ова акција Супила и другова. У неколико речи; радило се о овим

двема стварима: 1) Најопаснији противник хрватског народа јесте немачки империјализам изражен у паролу „*Drang nach Osten*“ као и систем који стоји у служби овог империјализма, 2) Хрвати и Срби су један народ са два имена, па стога између њих треба да постоје слога и споразум.

Хрвати и мађарска опозиција 1905

У Мађарској су 1905 извршени парламентарни избори на којима је добио већину мађарска опозиција коју су предводили *Кошутовци*. Ова мађарска опозиција тражила је укидање дуалистичког система у аустроугарској монархији и независност Мађарске

То је била једина нова прилика да се за Хрватску нешто учини. Супило је са далматинским првацима тражио да се Хрвати ставе на страну мађарске опозиције и да потпомогну њену борбу против Беча. Као противник дуализма, Супило је веровао, да се помоћу мађарске опозиције може сломити бечка камарила.

Међутим, у Хрватској је мађаронска странка и после одласка Куеновог, продужила његову политику. Она се ставила на страну бечке камариле а против мађарске опозиције. То је урадила опет по мигу Куеновом који је овом странком дириговао и из Пеште. Она је одлучно устала против захтева мађарске опозиције за независност Мађарске.

Бечка камарила осетивши сву тежину ситуације, преузела је све, да Хрвате одврати од ове нове политике коју је заступао Супило. У том погледу су бечкој камарили опет послужили Франковци. Д-р Јозеф Франк је преко своје штампе најбесомучније побијао ову нову политику, тврдећи да су Супило и другови у служби Србије.

Али Супила и његове другове није збунила ова франковачка кампања. Они су продужили своју политичку акцију, чак и насупрот томе што нису имали довољно потпоре ни са стране опозиционе штампе у банској Хрватској. Један део ове штампе изјаснио се такође против мађарске опозиције која је побијала дуализам. Супило је неуморно уверавао да се ова хрватска опозиција, водећи такву политику, налази на погрешном путу. Он је тврдио да Хрватска неће ништа постићи ако се и овог пута стави на страну Беча, потсећајући при томе на погрешку *Јелачића* из 1848 који је потпомагао Беч против Пеште на штету хрватског народа. Таква погрешка — говорио је Супило — не сме се поновити. *Хрвати*, ако доиста желе слободну и независну Хрватску, не смеју водити и даље политику какву су дотле водили: *негирање Срба* с једне и борбу против независности Мађарске с друге стране. Супило је резонаовао овако: ако ће Мађари повести одлучну и доследну противдуалистичку

политику, онда споразум између Хрватске и Мађарске мора Хрватској донети нову политичку аутономију. Ако пак Мађари не буду у тој политици издржали, онда ће се постићи рушење Куеновог режима и мађаронштине у Хрватској.

Ријечка резолуција

Супило је у договору с далматинским народним заступницима одлучио да сазове један заједнички састанак целокупне хрватске опозиције на коме би изнео ову своју политичку концепцију. И до овог састанка је доиста и дошло. Најпре је одржана једна претконференција у Опатији, па онда — 3 октобра 1905 — састанак на Ријечи, где је донесена и такозвана „*Ријечка резолуција*“.

На овај састанак били су позвани сви парламентарни претставници Хрвата и Срба без разлике политичких праваца. Франковци се нису одазвали. Срба народних заступника у то време није било у хрватском сабору. Срби из Далмације нису дошли изговарајући се како чак ни међу хрватском опозицијом није решено — српско питање! Тако су овом састанку присуствовали само Хрвати. Само Хрвати су прихватили и ријечку резолуцију.

Главни значај *ријечке резолуције* састоји се у томе што су се претставници хрватског народа у сукобу између хабсбуршке династије

и мађарског народа, ставили на страну мађарског народа. То је био велики и значајан политички корак који је учинила хрватска опозиција.

Разуме се по себи да је ова ријечка резолуција дочекана од стране франковачке штампе највећом паљбом. *Ријечка резолуција* није наишла на велики одзив и међу многим старим хрватским политичарима. Ријечку резолуцију су прихватили и бранили поглавито млади људи из редова хрватске интелигенције окупљени у једној новој странци: Хрватској напредној странци.

Ријечкој резолуцији ускоро се придружила, поглавито заслугом Светозара Прибићевића, и српска опозиција у својој Задарској резолуцији.

Одмах иза ријечке резолуције и у духу нове народне политике, настало је дубоко превирање у целокупном политичком животу Хрватске. Извршни одбор изабран на Ријечи преузео је да, у договору с опозиционим политичким странкама као и с људима који су стајали изван странака, образује једну коалицију где би била уједињена целокупна опозиција у Хрватској. Претставници српских странака (самосталне и радикалне) дали су изјаву: да су спремни приступити једној изборној сарадњи али да коалицију не могу прихватити, док се претходно не испуне извесни услови који се

односе на српско питање у Хрватској. Од српских странака које су тада постојале у Хрватској највише се за нову народну политику ангажовала Српска самостална странка. Српска самостална странка (Прибићевићева) била је израдила свој политички програм још 1887, па га је ревидирала 1902. У том ревидираном програму Српске самосталне странке прва тачка почињала је:

„Сматрајући српски народ сасвим равноправним са хрватским народом, српска самостална странка заступаће и браниће српску народну индивидуалност и право српског народа...“

Затим се даље каже:

„Српска самостална странка тражиће према начелу равноправности признање српског народа у Хрватској, па према томе и да се у сваком закону и службеном чину где је реч о народу или о његову језику достојно уважи име и језик и српског народа.“

На концу се вели:

„Српска самостална странка тражи слободно употребљавање српске заставе у Хрватској као обележје српске народности, те пуну равноправност ћирилице са латиницом“.

Српски самосталци су одржавали своје посебне политичке састанке и имали су своју посебну политичку штампу. По питању споразума са Хрватима иступали су одлучно, али опрезно, што и није никакво чудо кад се зна да су у то време чак и хрватске опозиционе странке

стално подвлачиле да су верне правашком програму од 1894 у коме је била и ова тачка:

„Странка права стојећи на темељу државног права и народног начела, радиће свим законским средствима да се народ хрватски који станује у Хрватској, Славонији и Далмацији, те на Ријечи и у Међумурју, у Босни и Херцеговини и Истри сједини у једно самостално државно тијело у оквиру Хабсбуршке монархије“.

Међутим, оно што је било најглавније при опредељивању српских странака била је чињеница што је хрватска странка права, која је 1902 год. настала фузијом бивше странке права и бивше народне независне странке (Штросмајерове), у то време покушавала направити фузију са чистом странком права Др Јозефа Франка која је безобзирно негирала Србе у Хрватској.

Нови Србобран, орган српске самосталне странке, чији је главни уредник био Светозар Прибићевић, писао је тада:

„И кад Хрвати добију у томе чисте погледе да (по питању интереса и права српског народа, нарочито по питању његове народне индивидуалности, јединства, припадности Босне и Херцеговине), онда ћемо рећи да је пала и последња преграда која нас је растављала“.

У другом једном броју *Нови Србобран* писао је:

Полазна је тачка с које ми по природи свог положаја гледамо на спор српско-хрватски, подређећи

положај српског народа у Хрватској. Ми се морамо у првом реду бринути да ту извојујемо равноправни положај српском народу.

Међу Хрватима који желе споразум постоје две струје. Једни исповедају начело народног дуализма, а други народно јединство Хрвата и Срба. Ово питање може заиста бити предмет једне академске расправе. Али било једно или друго, за политичаре излази само један категорички захтев: да се из међусобних политичких односа отстрани сваки и најмањи траг какве подређености. Они Хрвати који исповедају начело два народа морају да пристану уз мишао народне равноправности. Они други који верују у јединство морају ипак допустити да постоје две засебно одвојене историско-политичке организације, српска и хрватска, и у логичној примени својих погледа не смеју трпети, ако искрено желе споразум, подређеност једног народног дела другоме“.

У погледу решења српског питања, *Нови Србобран* је стајао на становишту да се ово решење има постићи само законодавним путем. Само путем једног посебног закона могу се правилно уредити српско-хрватски односи у Хрватској. По питању припадности Босне и Херцеговине, српски самосталци око *Новог Србобрана* тражили су плебисцитарно одређење народа, јер то условљава искрени споразум и јер то одговара правој демократији.

Хрватска странка права је у то доба наглашавала потребу позитивног политичког рада и сарадње са Србима, па је због тога и морала одбити сарадњу и фузију са франковцима. То је *Нови Србобран* истакао с похвалом.

Али је замерио странци права што једнако подвлачи своје пристајање уз Старчевићев програм од 1894 који искључује позитиван политички рад по актуелним питањима, па и питању српско-хрватског народног споразума. Српска самостална странка је на једној својој скупштини 1905 донела одлуку: да је странка спремна ступити у изборну сарадњу са свима хрватским опозиционим странкама осим странке Д-р Јозефа Франка ради борбе против владајућег режима у Хрватској. Српска самостална странка, гледајући у концентрацији српске народне снаге једину гаранцију за успех српских тежња, прихвата закључени изборни споразум са српском радикалном странком у Хрватској и Славонији. Знајући пак да у борби са владајућим режимом може имати успеха само сједињена снага Срба и Хрвата, српска самостална странка спремна је да ступи ако буде позвана, у изборну коалицију са свим тим хрватским опозиционим странкама које се у својим погледима на српско питање буду руководиле тежњом за споразум са Србима.

Резолуција српске опозиције донесена у Задру 1905 такође је наглашавала захтев равноправности српског народа са хрватским. У Задру је био изабран и један одбор који је имао да поведе разговоре са извршним одбором изабраним на Ријечи у сврху заједничке акције Срба и Хрвата по питању споразума између ова два народа.

Хрватско-српска Коалиција

У 1905 требало је извршити и нове изборе за хрватски сабор. Ти избори су већ били на прагу. Али, да би се на овим изборима постигао успех, морала се пре свега створити једна политичка формација која би обухватила све хрватске и српске опозиционе странке и групе које стоје на линији хрватско-српског споразума и борбе против Куеновог режима. Тако је дошло до стварања хрватско-српске коалиције.

12 децембра 1905 објављен је проглас који су потписале ове странке: хрватска странка права, хрватска напредна странка, српска самостална странка, српска радикална странка и социјалдемократска странка — и у коме се, поред осталог, каже:

„Решење несретног хрватско-српског спора јесте предуслов за правилан развој нашег народног живота. Начела једнакости и равноправности човјечанских, грађанских и политичких права јесу основица народне политике која једино може довести до правилног решења хрватско-српског спора. Удружиле су се све хрватске и српске странке у једну чврсту везу са задатком да нашу отаџбину Хрватску сједињеним силама и уз потпору свега хрватског и српског друштва изведу из досадањег несносног стања.“

Даље се у том прогласу излаже заједнички програм који ће све коалиране странке одлучно заступати у хрватском сабору у уверењу да ће

тако створити могућност да народ с вером у успех продужи своју борбу за пуну слободу и независност Хрватске.

Кад су пак били расписани саборски избори (почетком маја 1905), хрватско-српска коалиција обратила се народу једним заједничким прогласом и одмах поставила једну јединствену кандидатуру за све изборне срезове. И у овом прогласу истиче се равноправност хрватског и српског народа. Први пут се догодило у Хрватској то, да се у једном политичком акту подвлачи: да је извор свеколике народне снаге и свих народних права и слобода сам хрватски и српски народ, па да се зато и поставља захтев општег, тајног, једнаког и непосредног права гласа.

Франковци су издали свој посебни изборни проглас у коме су хрватско-српску коалицију оптуживали да је издала хрватску народну политику и Старчевићево начело: *Хрватска-Хрватима!*

Политика хрватске сељачке странке

Од интереса је споменути да хрватско-српској коалицији није приступила *Хрватска сељачка странка* коју су 1902 основали браћа Радићи, Антун и Стјепан. Ова странка, и ако је била одлучно опозициона и народна хрватска странка, остала је по страни од хрватско-српске коалиције. Због тога се у оно време до-

ства замерало водству ове странке. Али се доцније показало да је то чак била мудра и далековидна тактика Стјепана Радића. Хрватска сељачка странка била је тада тек у процесу формирања, приправљајући се постепено да једног дана постане главни фактор у политичком животу Хрватске. Хрватска сељачка странка се, и по свом програму и по својој тактици, битно разликовала од свих других грађанских хрватских странака. Она је била не само народна хрватска него и словенска странка са изразито сељачком идеологијом и јасним социјално-хуманитарним тенденцијама. У народносној политици је ишла даље од свих других хрватских и српских странака, па и у самој политици хрватско-српског споразума. У програму ове странке, који је донесен 9 јануара 1905, тамо где се говори о народној политици, стоји следеће:

1) „Хрвати су од старине имали, па имају и данас своју посебну државу.

2) Хрвати и Срби један су народ, па се већ зато морају споразумети и у политичком раду, нарочито ондје гдје живу заједно.

3) Словенци и Хрвати једни су другима близу, па зато имају сложено радити за заједничку будућност.

4) Сви су Јужни Словени једна народна и господарска целина, те ми Хрвати држимо Србију, Црну Гору и Бугарску својим народним државама.

5) Наш напредак у просвети и ослобођење од господарске зависности не даде се ни замислити без

политичке слободе западних Словена (Чеха и Пољака).

6) Словенство вреди у свету највише с Русијом и ради Русије.“

Такву програмску израђену народну политику није имала ниједна друга од тадањих хрватских или српских странака. Што је најважније, хрватска сељачка странка није ни до данас прсменила ову своју народну линију. И ако је стајала на становишту да су Хрвати и Срби у етничком погледу један народ, она је ипак захтевала да се Хрвати и Срби споразумевају у свима политичким питањима. Међутим, било је политичара и на хрватској и на српској страни који су ово етничко јединство хрватског и српског народа бркали са њиховим политичким јединством, те су зато истицали да се Хрвати и Срби немају ни око чега споразумевати.

Хрватска сељачка странка, и ако је у питању хрватско-српског споразума била одлучнија од свих других хрватских и српских странака, није одобравала нити ријечку нити задарску резолуцију. Али то не зато, што се у овим резолуцијама тражио споразум између Хрвата и Срба, него зато што се тражила сарадња са мађарском опозицијом у борби против Беча. Вођа хрватске сељачке странке Стјепан Радић није одобравао политику сарадње са мађарском опозицијом, тврдећи да ова опо-

зиција не пружа никакве стварне гаранције да се једног дана неће погодити с Бечом против хрватског народа. Па ипак је ова мађарска опозиција, која је на изборима 1905 добила већину у мађарском парламенту, касније као владина странка помогла на изборима 1905 опозицију да се сруши Куенов режим у Хрватској.

На овим изборима је хрватско-српска коалиција, односно целокупна опозиција, добила већину, а мађаронска странка остала у мањини. Било је то први пута после двадесет година.

Показало се дакле као тачно Супилово предвиђање да се Куенов режим може срушити путем политике Ријечке и Задарске резолуције. Али се исто тако показало као тачно и Радићево предвиђање да ће се мађарска опозиција чим дође на власт погодити с Бечом, а против Хрвата. Кад је дошла на власт ова мађарска опозиција је тражила да се у Хрватској поново врати стари мађаронски режим.

Хрватско-српска коалиција на власти

После своје победе на изборима, хрватско-српска коалиција је дошла на власт. На власти се она борила за неповредивост одредаба из хрватско-мађарске нагодбе које су се односиле на грађанске и политичке слободе као и за искључиву употребу хрватско-српског језика на територији Хрватске. Али у овој борби није могла дуго издржати: морала је пасти. Јер

је мађарска влада покушавала силом да спроводи своју мађаризаторску и империалистичку политику. У Хрватској су се ређали један за другим банови који су били против хрватско-српске коалиције (Раух, Томанић, Цувај). Низали су се велеиздајнички процеси против хрватско-српске коалиције и вршили систематски политички прогони. Суспендоване су све политичке слободе и сва политичка права што их је хрватско-српска коалиција дала док је била на власти. Дошло је до постављања комесара. Уопште у Хрватској је заведен режим неуставности и насиља. Вршени су насилни избори против хрватско-српске коалиције и њени претставници су стављани ван закона, нарочито за време анексије Босне и Херцеговине.

Франковци су опет помагали све ове противнародне режиме. Нарочито су они помагали бана Рауха који је бесомучно прогањао Србе, инсценирајући против њих велеиздајничке парнице.

Али је сва ова насиља и све ове прогоне издржала хрватско-српска коалиција. Она није у својој борби малаксала. При свима изборима који су долазили (од 1907—1913), а вршени су четири пута, добијала је увек већину. 1913 је хрватско-српска коалиција поново дошла на власт на којој се одржала и за све време рата.

То је било могућно само благодарећи сложној и устрајној сарадњи Хрвата и Срба.

Значајно је да хрватско-српска коалиција није била једна јединствена странка. Она је била састављена из више странака: и хрватских и српских. У последњој фази свог живота, била је састављена само из две странке: хрватске самосталне странке и српске самосталне странке. (Хрватска странка права и хрватска напредна странка спојиле су се у хрватску самосталну странку). Српска радикална странка је испала из хрватско-српске коалиције. Хрватски и српски претставници су се потпуно слагали у свим питањима народне политике. При изборима су кандидирале: хрватска самостална странка у хрватским, а српска самостална странка у српским срезовима. И никад није било никаквог сукоба између њих ни у сабору ни у народу. Што се тиче државне власти, делиле су је обе странке сразмерно својој снази.

Рат против Србије 1914 год., хапшења и вешања Срба, уништавање српске имовине од стране франковаца као и сви покушаји одозго, да се растури Коалиција нису могли ни у најтежа времена када је Србија била прегажена и окупирана, да одвоје Хрвате од Срба. Све то није ништа користило, јер се свему томе супротставише слога и јединство хрватског и српског народа.

У жеку рата донаша коалиција у хрватском

сабору демократски изборни закон са општим, једнаким, тајним и непосредним правом гласа.

Тако су се у прошлости под Аустро-угарском развијали односи између Хрвата и Срба. То ће рећи, да је чак и под туђинском влашћу била могућа слога и сарадња између ова два братска народа. Како би пак смело бити да до ове слоге, сарадње и коалиције па коначно и јединства између Хрвата и Срба не дође у нашој данашњој народној заједничкој држави?

Последње, и у исти мах најважније историјско дело, које је спровела хрватско-српска коалиција, као одговорна владајућа странка и већина у сабору заједно са својом владом, јесте оно, када је хрватски сабор у својој историјској седници од 29. X. 1918 год., поништивши сваку државоправну везу са Аустроугарском и прогласивши Хрватску независном државом, донео једногласно и суверено ове закључке:

да приступа у заједничку народну суверену државу Хрвата, Срба и Словенаца на целом етнографском подручју тога народа без обзира на ма које територијалне и државне границе у којима поменути народи живе;

да ће Уставотворна скупштина са унапред одређеном квалификованом већином, која потпуно заштићује од сваког мајоризирања, коначно да одлучи како о форми владавине, тако и о унутрашњем уређењу народне државе основане на потпуној равноправности Хрвата, Срба и Словенаца;

да признаје врховну политичку власт Народном већу.

Претседник хрватског сабора Богдан Медаковић, који је као претседник српске самосталне странке био у водству коалиције, отварајући ову историјску седницу казао је између осталог, да је задаћа хрватског сабора, да ликвидира досадање државоправне односе и да спреми прелаз у нову државну организацију. При речима: „Наше племе је доказало, како зна херојски, да се бори и да поврати наша разорена огњишта“ устају сви народни заступници и присутна публика манифестирајући за Србију. Важне су речи из говора Св. Прибићевића са те седнице, да ће у заједничкој држави Словенци, Хрвати и Срби имати једнаки суверенитет и бити једнаки фактори.

Пошто је и Радић говорио по питању прехране земље закључена је ова историјска седница хрватског сабора.

Одлука хрватског сабора одушевљено је примљена не само у Загребу већ и у свим југословенским крајевима. У Загребу сакупљена маса одушевљеног света, поздрављала је слободу и Југославију.

Тога дана триумфовала је идеја Народног споразума и Југословенства. Хрватска је раскинула везе са Бечом и Пештом и пружила братску руку Србији и Црној Гори, да заједно с њима оствари Југославију.

Никада ни пре ни после до данас није се јаче манифестовала та братска слога као тог

историјског дана. Нико се није нашао који би и покушао, да омете или помути ове манифестације. А и ко би, када су исти франковци у седници саборској објавили растурање своје странке, као непотребне и дотрајале.

После ове последње седнице хрватског сабора постаје политички фактор Средишњи одбор Народног већа, у коме су биле заступљене сразмерно својој снази уз хрв. српску коалицију све остале хрватске и српске као и политичке групације са целог територија Хрватске, Словеније, Далмације, Босне и Херцеговине, рачунајући и Хрв. сељачку странку са Радићем као и Социјално-демократску странку са Кораћем.

Тај одбор у својој седници од 24. XI. 1918 год., прогласио је уједињење „Државе Хрвата, Срба и Словенаца“, образоване на целом непрекинутом југословенском подручју бивше Аустроугарске са „Краљевином Србијом и Црном Гором“ у јединствену државу, изабравши одбор од 28 лица с пуним овлашћењем, да у споразуму с владом Краљевине Србије и представницима свију странака у Србији и Црној Гори одмах спроведе организацију јединствене државе. Средишњи је одбор упоредно прихватио и упуства, којих су се имали да држе делегати при својим преговорима. Један од тих био је, да коначну организацију нове државе може одредити само Уставотворна скупштина са већином од две трећине гласова.

Закључци Средишњег одбора нису примљени једногласно. И ако се радило о једном компромисном предлогу, појавила су се ипак при самој дискусији два супротна гледишта: једно унитаристичко, а друго федералистичко.

Први је Стјепан Радић отклонио компромисни предлог са захтевом, да се државна заједница са Србијом и Црном Гором спроведе на основи државног савеза позивајући се на закључке Хрват. сабора, који искључују при уједињавању сваку мајоризацију. Уједно је и предложио, да се сазове хрватски сабор, који ће санкционисати закључке Народног већа.

После Радића, с којим се сложио један део Хрвата чланова Средишњег одбора апеловао је Мате Дринковић преставник из Далмације на све чланове, а у првом реду на Хрвате, да приме компромисни предлог са улуствима у целости. Он је објашњавајући улуства подвукао, да ће Устав бити веран израз народне воље, јер ће га донети квалификована већина Уставотворне скупштине.

Не стварамо ни Велику Србију, ни Велику Хрватску, завршио је Дринковић, већ јаку Југославију, па зато здрава нам памет налаже да у овом великом историјском моменту наступимо сложено за државно јединство. —

Објашњење Дринковићево много је помогло, да већина Хрвата, чланова Средишњег одбора гласа за предлог. Против је гласао Стје-

пан Радић, и док је он при редакцији закључака Хрв. сабора од 29. X. 1918 год., сарађивао заједно са Светозаром Прибићевићем, дотле је у седници Средишњег одбора Народног већа од 24-XI-1918. год., у име своје странке гласао против предлога.

После ове историјске седнице, изабрана делегација отпутовала је за Београд 1-XII-1918 год. да изврши уједињење, а Стјепан Радић напустио је Народно веће.

Тог момента искрсава хрватско питање у новој држави. Уставотворна скупштина доноси Устав без Хрвата и без квалификоване већине. Апстиненција Радићеве странке осећа се тешко у целом народном и државном животу Југославије. И одмах после изгласаног Устава тражио се и на хрватској и на српској страни излаз из тешке ситуације. Нашле су се у Србији политичке странке и групације у скупштини и ван скупштине које су одлучиле, да путем Споразума помогну сређивање државе.

Загребачки конгрес одржан у месецу септембру 1922 г. прва је важна етапа у решавању хрватског питања. У резолуцији са тога конгреса признаје се да постоје хрв-српски спор и хрватско питање, који се могу уклонити ре-визијом Видовданског устава.

Отада па до данас прошло је много времена. Било је тешких и критичких дана. Односи хрватско-српски заоштравали су се без

икакве потребе. Није овде место, да данас потсећамо на несрећне догађаје, који су искључивали и саму помисао заједничке сарадње Хрвата и Срба у скорој будућности. Ипак идеја Народног споразума, и ако је била угушивана и као јерес прогањана, није убијена. Она је живела, победила и данас макар делимично постала стварност.

Али како тај остварени споразум чини нови период наше Народне политике, који припада будућности а не прошлости, нећемо о њему говорити у овој књизи.

Ј. В. О.
37711

1939

ШТАМПАРИЈА »СОКО« МИЛИВОЈА Ј. ТРАЈКОВИЋА
БЕОГРАД, КНЕГИЊЕ ЉУБИЦЕ 39 — ТЕЛ. 20-268

Претплатите се на

недељни лист

»НАПРЕД — лист за народ«

који доноси објективна обавештења о најважнијим догађајима нашег и иностраног политичког и друштвеног живота; НАМЕЊЕН ПОЛИТИЧКОМ И КУЛТУРНОМ ВАСПИТАЊУ НАРОДА.

За Издавачку Задругу
ПОЛИТИКА И ДРУШТВО с. о. ј.

Власник Д-р Михаило Илић,
професор Универзитета

Уредник Љубомир Радовановић,
адвокат

Претплата: годишње 48 д., полугодишње
24 дин. — Примерак 1 дин.

Администрација: Драшковићева 14/1

Пошт. чек. бр.57763

ДРЖАВНА ХИПОТЕКАРНА БАНКА

КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

(пређе Управа Фондова)

Основана 1862 год.

Основана 1862 год.

БАННОМ УПРАВЉА НЕЗАВИСАН УПРАВНИ ОДБОР

ЦЕНТРАЛА У БЕОГРАДУ

ГЛАВНИ ФИЛИЈАЛИ:

Загреб, Љубљана, Сплит, Сарајево, Петитње, Нови Сад, Скопље, Ниш, Бања Лука и Земун

ФИЛИЈАЛИ:

Крагујевац и Петровград

АГЕНЦИЈЕ:

Ваљево, Чачак, Панчево, Битољ и Пријеноље

ГЛАВНИ ПОСЛОВИ БАНЧИНИ:

Рукује свим државним и јавним фондовима: пупилним, депозитним и црквеним капиталима; манастирским, општинским и задужбинским новцем итд.

Емитије обвезнице и заложнице.

Прима улоге на штедњу.

Одобрава зајмове на непокретности, а општинама и самоуправним телима на прирез и приход.

Есконтује менице новчаних завода.

Ломбардује хартије од вредности, акције Народне банке и Привилеговане аграрне банке и благајничке записе Министарства финансија. Есконтује наредне купоне са својих заложница доларске емисије (Селигман), које су нострификоване у Краљевини.

ЗА СВЕ БАНЧИНЕ ОБАВЕЗЕ ЈАМЧИ ДРЖАВА

За сва обавештења обратити се на адресу:

ДРЖАВНА ХИПОТЕКАРНА БАНКА, БЕОГРАД

или њеним филијалима.

ЦЕНА 7.— ДИН.